

Муслиманска у новијој српској књижевности.

Давнаш наз је савиша добро познато, да је било наших Муслиманска из Босне и Херцеговине и у раније вријеме, прије двјеста и више година, који су се у свом књижевном раду служили својим матерњим језиком; знамо, шта више, за једнога од њих, и то случајно за најстаријег, из прве половине XVII. столећа, да је тај језик називао српским а био извјешних, широким ицаја. Али сам тај рад није имао свог правог усљеха, јер је био ограничен на узак круг читалаца, одвојен од наших широким слојева својим писмом, које је било турско-арапско и својим, у главном, вјерским тенденцијама. Због тога је он у нашем елементу прошао незапажен и био без икаквих веза и утицаја.

Ја сам једном раније напоменуо, како је био занимљив овај књижевни сепаратизам наших радника у Босни и Херцеговини; људи, који су живили у истој земљи, међу истим људима и говорили истим језиком. Хеваји у свом уводу за српско-турски рјечник „Потур Шахидије“, писаном 1631., вели изрично, како се у Босни на народном језику ништа не пише, и ако су тад већ у велико ширене Дивковићеве књиге. Отјенан Маргитаљ у свом дјелу „Исповиед крстианска и наук“, штампаном 1704., не каже ни ријечи о књижевној интересовању Муслиманска и Православних, које у оно доба није било много оскудније од њихова католичког. Вјера је онда била главни фактор у културном животу; услјед веће потребе компактност је појединих елемената била јача и њихово интересовање тицало се само себе. Покрета и мјеста, који би их доводили у сталан и непосредан додир, није било и тако је то замишљање једних од других било готово идеално потпуно и трајало врло дуго. Тек иза окупације, заједничким похађањем свих школа од најниже до највише и сталним дружењем у њима, даље, јачим утицајем новије културе и корекцијим схваћањем националног осјећања почело је то сепарисање да се губи, споро, врло споро, али ипак примјетно.

Muslimani su nacionalno bili u potpunoj nesvjesnosti. Stariji su se zvali Muslimanima i Turcima i nekada su to i Bosnjanima, držeći i to ime s puno uvjerenja za čestu nacionalno. U jedno je doba i vlast iz vrlo providnih namjera bila postavila „bosanstvo“ naše nacije i istupila sa svim svojim autoritetom, da nas ubijedi o њему. Ta taparacija starih i danas još traje i ona je, nema sumnje, još uvijek najmoćnija. Duboka ideja nacionalne svjesnosti tuđa je ne samo širokim, nekulturnim masama, nego i ljudima s višim znanja. Jedan čitav niz ljudi iz naše otadžbine kao Mehmed Spahin, Safet-beg Vahabić, Šerif Arnaudović, Halilija Temim, Mustafa-beg Halilbabić, Mehmed Kurt i t. d., ljudi, koji su pisali na javnost književnim ili političkim radom, ničega je svoja nacionalna osjećanja kao kabareti, dijelom s toga, što nisu imali svjesnosti, iskorenosti, uvjerenja, a dijelom iz ličnih spekulacija. Tek poslije dugog niza godina počela je ideja nacionalne svijesti da se шири na plodnom i čestitom tlu, uzimajući kao primjer čiste i svijetle izuzetke iz ranijih dana.

Književnim radom po srpskim listovima počeli su se Muslimani javljati prilično rano. Porečito su voljeli da pišu u „Bosanskoj Vili“, koja je prvih godina bila na njima mišljenjem „narodskom“ nivou. Već 1886. javlja se tu Mustafa Hilmi Muhibin sa svojim nezgodno pisanim opisom „Jedan dan uz ramazan“. 1890. pozdravila je „Vila“ dobrodošlicom i željom za uspjeh Riza-bega Kapetanovića, koji joj je poslao pjesmu „U osami“, slabu i neizrazitu, i Safet-bega Vahabića sa njegovim „Rodoљupkama“. On je tad bio unutar jedno pismo uredništvu i u њему je naglasno: „Чуо сам да радо приimate pjesama од Србина Мухамедовца. С тога ево и мене као гасога, да први звуци мојих јавор-гусала одјекну у нашој „Bosanskoj Vili““. А разdragани uredник клицао је на то: „Тако, браћо мила, познајмо се, грлимо се и љубимо се, јер само у нашој љубави лежи и срећа наша.“

У братокоме заградају цијеће ћемо стаћи до сретније и
љивше будућности наше, ако Бог да".¹⁾ Не са мањим оду-
шевљењем подравао је уредништво 1891. и Салиха Ка-
рабеговића, који је дао двије пјесме. Међу тим, сви су они
доцније напустили рад у српској јавности, па или уско-
чили међу Хрвате или се населили.

Али мјесто њих стижу нови и поузданији радници.
У једној сјвине задјеничко и неспретно написаној бро-
шури „О стању Босне и Херцеговине“ (Београд 1895.)
наглашавао је Дервинш-бег Љубовић своје српско, —
данас би га неки назвали „великосрпско“ — становиште и
обарао се у једном дијелу нарочито на Хрвате, поричући
им по обичају онога времена чак и екзистенцију у Босни
и Херцеговини. Салих Карабеговић пјевао је 1896.:

А знадеш ли, роде мили,
Ве је твоја срећа, слава?
Наша љубав, слога — наша
То је твоја срећа права.

Ожер-бег Сулејманпашини одушевљавајући се визијом наше
прошлости и старих јунака завршио је једну пјесму овим
стиховима:

Браћу љубим у јуначка чела,
А из ока од среће и миља,
Отимље се једна суза врела.

Суза чиста; суза душе моје,
Суза што ме милом братству веже,
Суза вјерна љубави и крви,
Теби, Српство, што ме вјечно стеже.

Авдо Карабеговић је у својој „Косовкињи“ (1897.) наредио:

Неслога се увржевила клета
Гдје је била братска љубав света;
Сами своје размећу огњиште
И кукавно, тужно сиротиште!
Док се браћа пожевица клања,
Душманину лако све бијаше:
Да им отме и то дома тужна!
А два брата оба роба сужна.

¹⁾ „Босанска Вила“, 1890., стр. 200.

Oni su ljudi, kao što se zna, bili na čisto sa svojim osjećanjima i ostali su im, jer se takva osjećanja ne stvaraju samo srcem, već čitav život u svakom času. U srpsku književnost ušao je tako jedan slavenski naroda ovoga puta svjesno, određeno, kompromitujući se potpuno našim književnim otružama i primivši bez ograda naš književni jezik i naše pisano. Tim je postignut jedan velik uspjeh srpskih nacionalnih nastojanja, uspjeh našeg književnog jedinstva bez razlike vjere.

Od muslimavskih pisaca u novijoj srpskoj književnosti ima ih nekoliko, koji su jedno vrijeeme bili obratili pažnju na sebe. Godinama najstariji od njih jeste Omer-beg Sulajmanpašić. Književni rad počeo je objavljivanjem narodnih umotvorina u „Bosanskoj Vili“, vrlo korisnim i potrebnim radom, нарочито од стране Муслимана. 1898. штампано је у Сарајеву „Српске народне приповијетке“, које је забљежио од Фазле и Зијада Фазлибеговића из Горуше код Вугојна. Он је овај рад почео, како вели, с тога, да „народно благо“ спасе од заборава и „да се стане на пут отмицарима српскога народнога блага, које туђинци својатају као своје“. У збирци има слега осам, и то дужих приповиједака, са карактеристичним особинама источњачких прича, необично занимљивих. Причано су живо и саопштене добро. Двије године даније штампано је у Београду у друштву са Османом Ђикићем и Авдом Карабеговићем у књизи „Побратимство“ своје умјетне пјесме, сијеване од 1897—1900. Пјесме су му готово све патриотске, али без јачих тонова и интензивнијих осјећања, потпуни наставак родољубивих пјесама Мите Поповића.

Вриједан скупљач народних пјесама био је и Али Риза Даутовић, посједник из Бијелине. Од њега је „Босанска Вила“ од 1898.—1900. добијела лијепих прилога. Неколико слабих љубавних пјесама кажују, да је писац имао и књижевних претованија.

Симпатичан је био Авдо Карабеговић Хасанбаговић (1878.—1900.),¹ који је несумњиво имао талента и pjesничког осјећања. Млад је остао сиrote са још алађин братом и двије сестре; рано је, управо у првим данима живота занатно тешку грудну болест; стално је, осим тога, био у борби између својих идеалистичких жеља за васпитањем и слободом и некултурне околине и непријатне старости. То је све учинило, да је рано осјетио ову суровост живота и све болове једног осамљеника. Али он је, и ако дубоко незадовољан и несрећан, ипак мек, благ, вољан да воли, да се жртвује, с нечим искрено бољешћивим и великим у исто вријеме:

Питате ме: што сам тако тужан,
Питате ме: што сам тако сјетан —
О, ја за вас, само за вас живим.
— Буд'те сретни, ја сам уз вас сретан.

Пјесме његове показују га још недовољно развијеним: умро је прије него је почео живјети, а све што је проживио било је у — Модричу. Али ипак у пјесмама се, које носе трагове лектире Ђуре Јакшића, Хајнеа, а нарочито Бранка и Војислава, осјећа топлина, непосредност, једна тужна узбудљивост, која оставља утиска:

Листа пада са увелих грана,
Душу моју тежак стиско јад —
Надо моја, вјеро закопана —
Срце моје, шта ми радиш сад?

Вјетар хуји са далеких страна,
Тужна јесен однесе му над —
Зоро моја, срићо неснивана,
Срце моје, шта ми радиш сад?

Срце дршће, а леди се душа,
Мени виша неће процваст¹ цвијеће:
Лист са горе отрже се млад.

И зацвили... Да ли га ко год слуша?
Слуша ли му ко год пјесму среће?
Срце моје, шта ми радиш сад?

¹ Пјесме му је издало најприје Свет. Ђорђевић у Београду 1902.: „Пјесме Авдо Хасанбаговића Карабеговића“ и послеје, 1903. и 1904. Владимир Бајић у Сенбору, у двије књиге, са приговором о пјеснику од Стевана Велика и Д. Ј. Филиповића: „Пјесме Авдо Карабеговића Хасанбаговића“.

Пето године, кад и Андо Карабеговић, 1896., јавно се у књижевности српској и Осман Викић (1879.—1912.) као пјесник и окупљач народних умотворина. У времену од 1896.—1903., кад му је писање пјесама била главна преокупација, он је дао три збирке; прву, коју смо споменули, заједно са Сулејманпашашићем у Београду 1900, под насловом „Побратимство“, друге двије у Мостару 1902. „Muslimanskoj Mladeži“ и 1903. „Ашиклије“. У поезији својој он је био прво пријемно под утицајем Змаја и Воји-слава; у „Muslimanskoj Mladeži“ јасни су трагови „Изабра-ника“ Драгутина Илића; у „Ашиклијама“ преовлађује утицај Јове Илића, Јелене Цимитријевића и нарочито и више свега народних сефдалника. Пјесме његове оскудне дубљом и сложенијом емоцијом и без јачих инспирација имају ипак извесну лакоћу, која је понекад у „Ашиклијама“ пријатна. Од странах пјесника највише је волно Уланда и дао је из њега неколика неуспјела метричка пријеводна. Његова збирка муслиманских лирских пјесама са 5000 стихова, „Херцеговачки Бисер“, остала је нештампана, и ако је уредништво „Зоре“ јавно за њу тражило издавача.¹

Кад се вратио са студија и првих стручних бечких вјежбиња у Босну, Осман Викић је почео да напушта своја књижевна занимања и сав се дао у политику радећи живо и свјесно, да развије отпорни дух у свом неактивном и спором елементу. 1906. улази он у Сарајево у уредништво „Босанско-Херцеговачког Гласника“, покренутог од Омер-бега Сулејманпашашића, и чини знатне услуге водству муслиманске опозиције, која се тад борила за вакуфско-меарифску аутономију; 1907. прелази у Мостар да би могао што живље помагати „Мусават“, србофилски лист свог пријатеља Смаил-аге Ђемаловића, чију је редакцију на скоро потпуно преузео. Кад је 1909. у „Гајрет“ продрла народна опозициона већина буде Осман изабран за главног секретара. Ондје почиње доба његовог најнапорнијег, најтежег и најтрајнијег рада. Разишавши се са

¹ Зора, 1898., стр. 327.

podstvom muslimanske narodne organizacije s početka 1910. on pokreće „Samoragan“ kao organ mlade stranke kojoj je on dao naziv i principe demokratske u punom smislu te злоупотребљаване ријечи. У истој години он реорганизира и друштвени орган „Гајрет“ и од обичног листа за друштвене статистике он прави породички лист за muslimansku омладину, као накнаду или боље као конкуренцију „Већаги“. Као секретар „Гајрета“ Осман је био у сталном контакту са средњошколском омладином и тај контакт он је покушавао срећно да употреби. Он ствара književna друштва, он их организује, он их упућује, набавља им лектуру, прегледа рад. Неуморан, са у нас ријетким одликама истрајности и система, он је предано радио у свом кругу и то, што је учинио, почело је већ сада да се показује у јакој мјери.

Од исте болести, од које је умро Осман и Авдо Карабеговић Хасанбегов, умро је и други Авдо Карабеговић Зворнички (1878.—1908.). Они су сви прожети српским национализмом ватреније наглашавали своја осјећања; сваки од њих, које смо до сад споменули, испјевао је велики дио пјесама српској идеји и својој чежњи за слободом. Овај Авдо настављао је, осим тога, и Змајеву традицију источњачких пјесама о драгани и вину, које су у нас, у доба култа Бодеништетове поезије Мирзе Шафија, биле толико вољене и хваљене.¹ Његов рођак, брат Хасанбегова Авде, Шаћир Карабеговић дао је свега неколико почетничких пјесама, па је за тим ућутао.

Изабљу неколицине имена, која су се у нашој јавности, осим ових горњих, срела свега два-три пута, заслужује да се истакне Хатиџа Ђикићева, сестра Османова. До сада је дала неколике пјесмице у „Гајрету“, од којих нарочито упада у очи она „Моља кћери одевића“.² Ту је она прва од muslimanskih женскиња Восне и Херцеговинке показала свјесности, здравог схватања новог времена и наглавила живу потребу данашњег muslimanskog друштва

¹ Пјесмица његовог сирца издао је Душ. Мал. Шибачки „Лидану Споменоту“ Београд 1909.

² Гајрет 1910. стр. 59.

za obrazloženjem ženskog podmlatka, koje je u njihovim redovima toliko zaljubljeno:

O očini mili naši,
Otvorite oči bolje,
Izvedite kćeri vaše
Na široko znanja polje.

I one su željne znanja,
I prosijete vrala jeđne,
Vашe kćeri, djeца našа
Očinske су бриге вр'једне.

Пренавизи тако детаљично имена оних Муслимана Босне и Херцеговине, који су ушли у српску књижевност са одређеним националним осјећањем, ми имамо да нагласимо двоје. У генерацији, која је имала да крчи пут, да почне борбу и пронагише идеје, да се испољава надмашавањем увјерења, била је прва брига, да истакну своје принципе и саопште своја осјећања. Они су сви били исто толико национални, колико и књижевни радници; готово више национални него књижевни. Кад је Осман Ђлкић говорио о свом напуштању поезије наглашавао је е много свјесности: „ Идеалну и безбрижну поезију замјенила је реална, пуна бриге проза, коју ми је синовља дужност према напашеној ми Отаџбини нада све препоручивала“.¹ А међу тим су и код њега, као и код његових другова били најглавнији тонови и те „идеалне и безбрижне поезије“ патриотски, адхортативни, строго национални. Њима је пјесма често пута била средство, а не циљ; један фактор zgodнији за пронагисање, него који други, у оно доба више лак или мање немогућ. Они су, даље, генерација првог кољена иза окупације, из једне средине, која је тада била у очајној декаденији, без жеље за широм културом, нарочито културом Запада; генерација одгојена у привликама мутним и неодређеним, без плана, без циља, унуђена сама себи и свакој околини. Кад су почели да уче, да примају, они су већ желели

¹ Авдига Споменца стр. 25.—26.

да стварају и да дају, а у добу, кад су требали да се развијају, они су или били скрхани болешћу или занорбовани другим послом.

Али је њихов значај ипак велик. У доба највећег критика на Србе, онда кад су појмови Срб и и бунтовник били идентични, они су раскрестили с предрасудама своје околине и ушли у српске редове вољни да братски носе све, што дође. Они су први осјетили сву интензивност српске националне мисли и прихватили је потпуно, уздигнувши се тако над оне, којима су национална осјећања била закржљала или ућуткана; над оне, којих је огромна већина у њиховом елементу. Они су пробили пут и прочистили га у довољној мјери, подносећи при том напоре најтеже врсте. Они, који дођу иза њих, имаће све погодније од њих; они ће се, као и ми сви, моћи дизати на леђима својих претходника. Ова генерација у свом елементу није имала таквих или не бар таквих, какве би они желели и какве је тражило ново вријеме.

Владимир Ђоровић.

О Енергетици.

Од Др. Бранислава Петровијевића.

Постоје две врсте енергетике: једна је физичка, друга филозофска. Има већ више од шесет година, како је постављена и примљена енергетика као физичка доктрина. Као филозофска доктрина она се јавила тек пре неколико година и нашој образованој публици сасвим је непозната. Задатак је ове расправе, да ту правину у нашој књижевности попуни, у колико је то могуће учинити на уском простору, који јој стоји на расположењу. Како се енергетика као филозофска доктрина оснива на физикалној енергетичкој доктрини, то ћемо претходно изнети основе физикалне енергетике. Како пак енергетика као филозофска доктрина претендује не само на то, да је